

/DE OUDSTE BERGBEKLIMMER WAS JARIG

Op 19 september is de oudste gekende bergbeklimmer ter wereld 25 jaar geworden. Tenminste in zijn tweede leven. Met zijn eerste leven er bij is hij al minstens 5300 jaar oud. Maar 'Ötzi' is levendiger dan ooit.

Je kan je tickets voor het *Südtiroler Archeologiemuseum* best vooraf reserveren want dagelijks staan er lange rijen om een blik te kunnen werpen op wat zonder twijfel de grootste archeologische vondst in de Alpen is. De magie van de Ijsman, Similaunman, Mummie van het Tisenjoch, Homo Tyrolensis of kortweg 'Ötzi', boeit als nooit tevoren. Terecht, want na de euforie van de ontdekking is het gevorderd wetenschappelijk onderzoek pas in het jongste decennium tot spectaculaire bevindingen is gekomen. We weten nu waar hij vandaan kwam, welke bloedgroep hij had, wat zijn laatste maaltijd was, en nog veel meer. Laten we eerst nog eens alle gebeurtenissen van de eerste vijf dagen reconstrueren.

Op de zonnige *donderdag 19 september*, tijdens de ongewoon warme zomer van 1991, dalen de Nuerebergse bergwandelaars Erika en Helmut Simon af van de Fineilspitze en treffen rond 13u30 ter hoogte van het Tisenjoch (3210m) een grote plas smeltwater aan. *"Gaan we er links of rechts omheen?"* vroeg Helmut aan zijn vrouw. Het werd links, en het vervolg is geschiedenis. Aan de rand van de plas zien ze een menselijk figuur half uit het ijs steken. Eigenlijk is het geen echt lichaam meer en ook geen skelet, maar het is overduidelijk dat het een mens is.

De vinders maken een foto, lokaliseren de plek met een 'steenman' en dalen vervolgens af tot de Similaunhütte (3019m) om er geëmotioneerd hun ganse verhaal te doen aan de 'Wirt'. *"Da oben liegt eine Leiche"*. Allen vermoeden dat het om een slachtoffer van een Alpen ongeval gaat, mogelijk al heel lang geleden.

'Hüttenwirt' Markus Pirpamer beseft dat het hier een grensgeval betreft en verwittigt zowel de Carabinieri van Schnalls als de Gendarmerie in Vent. Het Tisenjoch ligt immers op staatsgrens met de *Ötztaler Alpen* (Oostenrijk) in het noorden en de *Texel Gruppe* in Zuid-Tirol (Italië) aan de zuidelijke kant. Pirpamer besluit nog dezelfde dag met één van zijn werknemers de plek te gaan bekijken en stelt vast dat er rond het lichaam ook resten liggen van koord, haar, kleding en meerdere voorwerpen, waaronder een soort ijshamer.

Vrijdag 20 september 1991: de Oostenrijkers komen als eerste politiedienst ter plekke, vergezeld van Pirpamer. Agent Anton Koler probeert het lichaam voorzichtig los te maken uit het ijs. De werkzaamheden verlopen moeizaam omdat er zich steeds meer smeltwater verzamelt en ze bijna de hele tijd met de handen onder water moeten te werk gaan. Daarbij raakt de heup beschadigd. Toch lukt het hen de vreemdsoortige ijspikkel los te maken. Wegens slecht weer moeten ze voortijdig weer afdalen en nemen de ijspikkel mee. Dit voorwerp wekt argwaan bij de Politiediensten en men houdt rekening met de mogelijkheid dat het om een moordwapen gaat. In Oostenrijk wordt volgens de standaardprocedure een gerechtelijk onderzoek geopend onder het nummer ST13UT6407/91. Het is duidelijk dat géén van de betrokkenen ook maar een vermoeden heeft van het uitzonderlijke karakter van de vondst.

*"MEN IS ER VRIJ ZEKER VAN DAT VIJFDUIZEND
JAAR GELEDEN DE BOOMGRENEN ROND
TWEEDUIZENDVIJFHONDERD METER LAG..."*

Zaterdag 21 september 1991: de verdere berging wordt opnieuw uitgesteld omdat er geen helikopter beschikbaar is. Pirpamer krijgt opdracht om terug naar de vindplaats te gaan en het lichaam af te dekken voor de verwachte weekendtoeristen. Geheel toevallig komen Hans Kammerlander en Reinhold Messner aan in de Similaunhütte. Ze zijn enkele dagen op tour om wat hoogtemeters in de benen te hebben en horen het verhaal van de Wirt. Met hun drieën begeven ze zich opnieuw naar de vindplaats. Messner maakt nog de opmerking dat dit geen gewoon alpien ongeval geweest is en schat de mummie op minstens vijfhonderd jaar oud. Hij gebruikt de punt van een skistok om wat van de voorwerpen los te maken en Kammerlander doet hetzelfde met een stok, die later een stuk van een primitieve rugzak blijkt te zijn.

Zondag 22 september 1991: Alois Pirpamer, broer van de *Hüttenwirt* en hoofd van de *Ötztaler Bergrettungsdiens*t, komt ter plekke met als taak de berging voor de volgende dag voor te bereiden. Ze kappen rond het lichaam het ijs los en verzamelen zoveel mogelijk naastliggende objecten die ze in een plastic vuilniszak stoppen. Pirpamer keert terug naar zijn hotel in Vent met die zak over zijn schouder om hem bij de Gendarmerie af te leveren.

Maandag 23 september 1991: de eerste berichten verschijnen in de regionale pers en maken melding van een gevonden lichaam op het Tisenjoch. Rond de middag bereikt een helikopter van de openbare televisie ORF de vindplaats. Er was de nacht voordien sneeuw gevallen en het was er bitterkoud zodat het lichaam opnieuw was gaan vastvriezen. Dr Rainer Henn van het forensisch instituut van de *'Leopold Franzens Universität Innsbruck'* heeft nu de leiding over de berging en die verloopt met draaiende tv-camera's. In een eerste verklaring maakt Henn nog voorbehoud voor de ouderdom, maar hij merkte meteen op dat het hier niet om een typische gletsjermummie gaat wegens de totale afwezigheid van *'adipocire'*. Dat is een lijkenwas die spontaan ontstaat door verzeping van het vetweefsel rond de huid van een overledene, en die bij gletsjerlichamen voor een eerste mummificatie zorgt. Het lichaam wordt afgevoerd naar Vent voor autopsie.

Dinsdag 24 september 1991: een gerechtsdokter wou het lichaam vrijgeven voor begraving, maar gelukkig wordt er nog tijdig een archeoloog bijgehaald. Dr. Konrad Spindler, professor voorhistorische wetenschappen, komt meteen tot de conclusie dat de vondst minstens duizend jaar oud moet zijn, en mogelijk zelfs tot het bronzen tijdperk teruggaat. Dr. Spindler beseft dat nog nergens ter wereld een natuurlijk gemummificeerd lichaam, met kledingresten en uitrusting, werd gevonden van die leeftijd. Eerst moet gezorgd worden voor de goede bewaring van de vondst. De mummie ligt nu in een ruimte bij 18°C en hij vreeft voor ontbinding door uitdroging. Het lichaam wordt in allerijl overgebracht naar een steriele koelruimte bij -6°C en een vochtigheidsgraad die zo dicht mogelijk de omstandigheden van de Similaunhoogte benadert.

Intussen is de mummie voropaginanieuws, eerst in de Alpenlanden maar al snel wereldwijd. Vooruitlopend op de resultaten van de ouderdomsmeting door middel van de C-14 test (radio-carbon datering) pakken de kranten al uit met een vondst van vier tot vijfduizend jaar oud. Het zijn de media die hem de eerste namen geven. De 'Man van Similaun' en de 'Ijsman' zijn de meest gebruikte, tot de Weense journalist Karl Wendl op 26 september zijn artikel publiceert onder de titel *'Vom Ötzi und den Arnold'*. De koosnaam **Ötzi** sloeg meteen in. Ook Dr Spindler reageerde met humor op de nieuwe eigenaam en noemde hem 'Lexikonreif'. De overheid hield de officiële naam bij *'Der Mann aus dem Eis'*.

*"HIJ WAS OP ZIJN MINST EEN ERVAREN
BERGWANDELAAR OF -JAGER. UIT MEERDERE
BEVINDINGEN KAN MEN AFLEIDEN DAT HIJ EEN MAN MET
EEN ZEKER AANZIEN MOET ZIJN GEWEEST..."*

DE AUTOPSIE DIE NOG STEEDS AAN DE GANG IS

Nooit eerder kon de wetenschap beschikken over een mummie die ook inwendig intact was, met maaginhoud en al. Ötzi was bij de opmeting 154 cm lang en dertien kilo zwaar. Meestal krimpt een dood lichaam, hij was bij leven vermoedelijk groter. Zijn leeftijd bij overlijden moet rond 45 jaar gelegen hebben met een foutmarge van een vijftal jaren. Hij had bij leven ongetwijfeld rugklachten want er werd een lumbale wervelverschuiving vastgesteld en ook een verwonding aan de linker schouder. De rechter oogrand vertoont een kleine fractuur, mogelijk van zijn val. De gewrichten vertonen voor zijn leeftijd relatief weinig slijtage, wat er kan op wijzen dat hij een zekere sociale rang had in de maatschappij. In zijn haar vond men aanzienlijke sporen van metalen, vooral koper. Rond de tanden is residu van maalstenen gevonden. Die steenpartikels wijzen op een afkomst uit het Eisacktal (Zuid-Tirol). Het lichaam vertoont meerdere blauwzwarte tatoeëringen, de oudste ooit aangetroffen op een lichaam. Zijn bloedgroep is O+ en hij draagt het gen voor bruine ogen. Het volledige autopsierapport vertelt nog heel veel over zijn gezondheidstoestand, maar de details van zijn cardiovasculaire toestand, zijn cholesterolspiegel zowel als de paradontaire kwalen, galstenen, parasieten en nog veel meer, zal ik u besparen.

IN WELK LAND LAG ÖTZI EIGENLIJK?

Na de melding van de vondst hebben de Italiaans-Tirolse autoriteiten het werk aan de Oostenrijkers overgelaten. Maar nu het duidelijk is dat het om de meest uitzonderlijke archeologische vondst in de Alpen gaat schiet men ook in het warme zuiden wakker. Beide landen komen overeen dat de exacte grenslijn zal worden nagemeten en dat 'Ötzi' toekomt aan het land waar hij is gevonden. Maar het nameten van die grens is niet zo eenvoudig als je zou denken. De bergtoppen zijn herkenbare grensbakens en er staan ook een aantal landmeetkundige grensstenen, maar die moet je eerst vinden. Daartussen loopt niet altijd een rechte lijn. Na WO1 werd het gebied van Zuid-Tirol aan Italië toegewezen en in 1922 werd in het verdrag van Saint-Germain de nieuwe staatsgrens vastgelegd. Deze volgt grotendeels de waterscheidingslijn tussen het afwateringsgebied van de Inn en dat van de Etsch. Door het smelten van de sneeuw- en ijsvolumes, vooral als deze op een kam liggen, gebeurt het wel eens dat de juiste grenslijn onduidelijk wordt. De grens blijft dezelfde maar de waterscheiding verplaatst zich en dat zorgde ook hier voor verwarring. Zo lag Ötzi op een plek die wel naar het noorden afwatert maar de nieuwe opmeting wees uit dat hij exact 92,56 meter aan de Italiaanse kant van de grens lag. De provincie Zuid-Tirol claimde dan ook de vondst. Er werd evenwel overeengekomen dat men in Innsbruck het wetenschappelijk onderzoek mocht verderzetten alsook dat het Instituut voor Préhistorie van de universiteit van Innsbruck diepgaand archeologisch onderzoek mag gaan verrichten op de vindplaats.

In de tussentijd hadden de Zuid-Tirolse autoriteiten de tijd om een leegstaand bankgebouw helemaal te verbouwen tot archeologisch museum voor de komst van Ötzi en zijn uitzet.

EEN VERANDERENDE KLIMATOLOGISCHE WERELD

Waarom kwam Ötzi niet vroeger aan de oppervlakte? Men is er vrij zeker van dat vijfduizend jaar geleden de boomgrens rond tweeduizendvijfhonderd meter lag. Dat is beduidend hoger dan vandaag, ondanks de huidige opwarming. Naar alle waarschijnlijkheid was er in die tijd geen gletsjer die tot aan de pas kwam. Het ligt dan ook voor de hand dat Ötzi op harde grond lag op het moment van zijn dood, maar vermoedelijk snel werd bedekt met sneeuw. Hij werd aangetroffen in een soort trog met links en rechts een voldoende hoge rotsvin waardoor de latere paksneeuw over hem heen naar de gletsjer kon glijden. Iets meer naar de ene of de andere kant, en hij was door de schuivende ijsmassa al lang geleden naar het dal afgevoerd. In de eeuwen na zijn dood is het klimaat fors afgekoeld en hebben zich nieuwe gletsjers gevormd.

ÖTZI WAS UITGERUST ALS BERGBEKLIMMER

Hij was op zijn minst een ervaren bergwandelaar of -jager. Bij de berging viel meteen op dat zijn rechervoet nog in een soort schoen zat. Er werden rond hem allerlei primaire gebruiksvoorwerpen aangetroffen en de tweede (grondige) analyse van de site leverde nog meer waardevolle elementen op. Zo droeg hij een jas met lichte en donkere strepen, een combinatie van schapen en geitenvel, en rond de benen een soort legging van stroken geitenvel die als patchwork aan elkaar waren genaaid. Hij droeg een heupgordel uit kalfsleder waar de beenstukken aan bevestigd waren in combinatie met een lendenshort van schaapsvel. In die zin geleek zijn broek sterk op wat primitieve indianenstammen in Noord-Amerika droegen. Ötzi's schoenen bestonden uit verschillende materialen. Een schacht van hertenleder en een meer isolerende zool van berenvel met de vacht naar binnen. Mogelijk werd er tussen voet en schoen ook nog

stro gestopt en hij werd duidelijk bij vast getrokken met een soort rijsnoer. De onderkant van de zool vertoonde opgenaaide smalle lederstroken wat wijst op een primitieve profielzool.

Onder zijn hoofd lag een muts van bruin berenvel die nauwelijks verschilt met de berenmutsen die men vandaag nog maakt. Verder had Ötzi een rugzakdraagstel gemaakt van hazelhout. Over de samenstelling van de rugzak zelf bestaat geen eenduidigheid. Op basis van de vondsten kan het zowel uit geweven grassen als uit dierenhuiden bestaan. Zijn bijl, aanvankelijk werd gedacht dat het een ijshamer was, is perfect bewaard gebleven. Het lemmet bestaat voor 99% uit koper dat volgens zeer recente analyse uit zuidelijk Toscane blijkt te komen. Het kan zowel een werktuig als een wapen geweest zijn maar het was in ieder geval een statussymbool. Koper was in die tijd zeer waardevol en men kan er uit afleiden dat hij een man met een zeker aanzien was.

Hij had een boog van 1,80 meter bij zich en een koker met veertien pijlen. Twee pijlen hadden nog punten uit silex (vuursteen) die met plantenvezels en berkenpek waren bevestigd. De pijlen waren uit de takken van de wollige sneeuwbalstruik gesneden. De dolk is gemaakt uit een heft van Es en een lemmet van silex, vermoedelijk afkomstig uit een groeve aan de *Monti Lessini* nabij het Gardameer. Nog interessanter is de inhoud van het gordeltasje dat Ötzi bij zich droeg. Daarin zaten wat kleine werktuigen zoals een boor, een wetsteen, een els en sporen van pyriet, toen gebruikt om vuur te maken. Ook had hij enkele gedroogde berkenzwammen bij zich. Daarvan is de farmaceutische werking gekend als ontsmettingsmiddel voor wonden en als medicatie tegen wormen en maagklachten.

ÖTZI'S LAATSTE TRAJECTEN

Aan de hand van de aanwezige pollen in de longen, maar vooral in de maag en in de darmen kan met gewisse zekerheid gesteld worden dat hij in de dagen voor zijn dood meerdere vegetatielagen had doorkruist. Vervolgens moet hij zich even rond de boomgrens hebben opgehouden. Hij is dan ofwel naar het Schnallstal ofwel naar het Ötztal afgedaald om ongeveer zes uur voor zijn dood opnieuw naar het Tisenjoch te klimmen. Een uurtje voor het noodlot hem trof zou hij nog tijdens een rustpauze een uitgebreide maaltijd hebben genuttigd die vooral uit gedroogd Steenbokvlees bestond. Uit de grote concentratie pollen van de hopbeuk in maag en longen kan men stellen dat zijn noodlottige klim in de lente plaatsvond, vermoedelijk in de maand mei. Die hopbeuk komt overigens enkel voor aan de zuidkant van de Alpenketen. Ötzi had weliswaar veel gereisd maar zou dus toch voornamelijk in het huidige Vinschgau hebben verbleven.

De meeste van deze wetenschappelijke vaststellingen dateren van de laatste tien jaar. Het lichaam werd dan wel meteen als 'intact' beschouwd, maar de samendrukking gedurende duizenden jaren maakt het dissectereren niet gemakkelijk. Zo werd pas in 2009 de maag geïdentificeerd, op een ongewoonlijke plaats in de borstkas. In 2011 werd zijn volledige DNA-lijn samengesteld waarvan de inhoud ons hier te ver zou voeren. En de onderzoeken gaan nog onverminderd door.

CRIMINAL MURDERCASE

Pas in 2011 is een eindrapport gepubliceerd waarin de theorie hard werd gemaakt dat Ötzi daadwerkelijk vermoord zou zijn. Daarmee werd een vroegere hypothese weerlegd als zou hij 'op de vlucht' geweest zijn uit het dal. In de laatste 24 uur van zijn leven moet hij in een lijfgevecht verwickeld zijn geweest. Daarvan getuigen kleine snijwonden aan de linkerarm en aan de handen en krassen op het hele lichaam, vooral op de rug. Maar de directe doodsoorzaak moet gezocht worden bij de pijlpunt die in 2001 met Röntgenopnamen in zijn linker schouderblad werd aangetroffen. De pijl maakte een opening van ongeveer twee centimeter en is van een heel ander type als Ötzi's pijlen. Zijn belager moet hem dus van een lager standpunt in de rug hebben getroffen, mogelijk op de plaats waar hij ook zijn laatste maaltijd had genomen. Met CT-scanteknik kon met zekerheid een groot bloedverlies in de schouderzone worden vastgesteld zodat de pijl niet enkel het schouderblad maar ook de

hoofdslagader zal hebben doorboord. Ötzi is waarschijnlijk ter plekke op korte tijd doodgebleed. De schedelfractuur kan zowel zijn veroorzaakt zijn door het neervallen na het pijlschot als door een bijkomende slag op het hoofd door zijn belager(s). Zeer recent werden sporen van fibrine gevonden in de wonde van de pijlpunt wat de eerste theorie versterkt.

Alternatieve theorieën zijn bij dergelijke vondst onvermijdelijk. Zo loopt er ook een versie als zou Ötzi op zeehoogte gestorven zijn en op het Tisenjoch begraven. Een Engelse hypothese spreekt dan van een rituele moord. In beide gevallen zouden de objecten dan om grafattributen gaan.

DE ALPINE OMGEVING

De vindplaats ligt nabij een bijzonder druk belopen stuk van de Oostalpen. Dagelijks gaan tientallen klimmers op de Similaun (3606m), hetzij komende uit Vent, hetzij van Vernagtsee in het Schnallstal. De Similaun behoort samen met de Wildspitze tot de populairste toppen van het Ötztal en van Tirol. Bij de aanloop vanuit Oostenrijk duurt de klim naar de Similaunhütte vier en een half uur en loopt langs de Martin-Busch-Hütte naar het Niederjoch. De Similaunhütte is een private hut, je geniet er dus geen korting als clublid.

Vanuit Zuid-Tirol duurt de klim vier uur. Hou rekening met dertienhonderd hoogtemeters, waarbij het gradueel steiler wordt en waarbij je de hele tijd stijgt met de harde Italiaanse zon in je nek. Aan de Similaun hangt voor mij een intense jeugdherinnering vast. De gletsjer reikte toe nog tot aan de hut en op dat lagere deel ben ik als zestienjarige voor het eerst in mijn leven in een gletsjerkloof gezakt. Velen zullen het beamen: de 'eerste keer' vergeet je nooit. Die herinnering was ook het eerste wat door mijn hoofd ging toen ik in september '91 van de bijzondere ontdekking hoorde. Uitgerekend daar!

Vanaf de hut klim je in veertig minuten naar het Tisenjoch waar het Ötzi-monument staat, een vijftigtal meter naast de plek waar hij is gevonden.

EEN ETHISCH DILEMMA

Ötzi zelf vind je in het Südtiroler Archäologiemuseum in de Museumstrasse in het oude centrum van Bozen. In 2010 werd hij tijdelijk 'ontdooit' om nieuwe weefselstalen te nemen voor verder onderzoek en waarvan de resultaten nog maar zeer gedeeltelijk beschikbaar zijn.

Je kan er de mummie in een afgezonderde ruimte gaan bekijken door een raam van dertig bij veertig centimeter. De setting is zo ontworpen om de discretie te maximaliseren, lang niet alle bezoekers wensen immers oog in oog met de mummie staan.

Mogen we Ötzi eigenlijk beschouwen als een prehistorisch object? Of heeft hij als mens recht op dezelfde waardigheid waarmee wij vandaag onze overledenen behandelen, ook al is hij meer dan vijfduizend jaar oud. Het is een vraag die geregeld weer naar de oppervlakte komt en waarop geen eenduidig antwoord bestaat. We nemen aan dat de educatieve meerwaarde voor onze samenleving beide standpunten moet overbruggen. Voor ons is hij gewoon de eerste bergbeklimmer. ▲